

Wzrost szczepów wiązu górskiego (*Ulmus glabra* Huds.) w archiwum klonów w Nadleśnictwie Bielsk

Growth of *Ulmus glabra* Huds. grafts in the clone archive in Bielsk Forest District

Sławomir Mioduszewski, Adolf F. Korczyk

Politechnika Białostocka, Zamiejscowy Wydział Leśny w Hajnówce, ul. Piłsudskiego 8, 17-200 Hajnówka

 Tel. +48 85 6829500, fax +48 85 6829509, e-mail: a.korczyk@pb.edu.pl

Abstract. Vegetative progeny were obtained from 46 elms (*Ulmus glabra* Huds.) by grafting. These grafted trees were planted in 2009 in a clone archive in forest plot 264j in the Bielsk Forest District.

After one year of growth, elm clone survival ranged from 38% to 100% (89% on average). Although all clones were of similar age and were grown under similar conditions, their average height was highly variable and ranged from 99.0 cm (clone no. 9473z) to 186.6 cm (clone no. 9645z), while average root collar diameter ranged from 8.4mm (clone no. 9473z) to 18.0 mm (clone no. 9645z).

There were large differences crown architectural among the different clones, and variation in average shape of the crown was high (from 2.6 in clone no. 9655 to 3.8 in clone no. 9446z).

Index breeding values determined on the standardized data for height, root collar diameter, crown shape and survival, ranged from -0.71 (clone no. 9473z) to 0.61 (clone no. 9645z). Clones from Czerwony Dwór reached a better breeding value (0.17) than clones from Gołdap (-0.0266), and variation in their average breeding values was high (0.197).

Key words: vegetative progeny, clone archive, *Ulmus glabra* Huds., Wych elm

1. Wstęp

Obecnie w Polsce wiąz górski rośnie w lasach jako gatunek domieszkowy, gdzie pełni rolę uszlachetniającą w stosunku do głównych gatunków lasotwórczych. Gatunek ten występuje w rozproszeniu na terenie całego kraju, częściej – w zachodniej i północnej Polsce (na Nizinie Szczecińskiej, Pojezierzu Mazurskim).

W połowie XX wieku, pod wpływem rozpowszechniania się holenderskiej choroby wiązów tzw. grafiozy, stwierdzono znaczne ograniczenie występowania tego gatunku. Pierwszy rozpoznany przypadek grafiozy na terenie Polski odnotowano w 1927 r. (Siemaszko 1935). Drugą poważną przyczyną zachwiania równowagi gatunku było obniżenie lustra wody, spowodowane odwodnieniami prowadzonymi na znaczną skalę. W latach 80. drzewostany wiązowe zajmowały powierzchnię 544

ha, przy średnim zadrzewieniu 0,66 i średniej zasobności 166 m³/ha, co stanowiło zaledwie 0,01% obszaru lasów państwowych (Głaz 1986). Ten obszar ulega obecnie znacznemu zmniejszeniu, a wiąz górski przybiera rangę gatunku „ginącego”.

Jako gatunek „ginący” wiąz górski podlega programom zachowania leśnych zasobów genowych. W Polsce północno-wschodniej zostało to ujęte w „Programie zakładania i prowadzenia Archiwum klonów drzew leśnych Polski północno-wschodniej” (Korczyk, Matras 2006), który od 2007 r. pod nazwą „Leśne archiwum klonów drzew i innej roślinności leśnej dla Polski północno-wschodniej” jest realizowany przez Regionalną Dyрекcję Lasów Państwowych w Białymstoku (DGLP 2007).

2. Przegląd literatury

Wiąz górski w wieku do 10 lat należy do gatunków szybko rosnących i dorasta średnio do wysokości 3–4 m (Jaworski 1995). W wieku 60 lat przyrost wysokości jest najczęściej zakończony i wynosi 40 m, natomiast obwód w pierśnicy – 150 cm (Mayer 1977). Gatunek ten charakteryzuje się prostym pniem o wyraziście spękanej czerwobrazowej korze. Z polskich gatunków wiązu ma największe liście (długości do 16 cm). Na otwartej przestrzeni obradza między 30. a 40. rokiem życia, a w drzewostanach – od 50. roku życia (Karczmarczyk 2002).

Wiązy należą do gatunków ustępujących z lasów Polski. Rozmieszczenie drzewostanów z panującym wiązem jest nierównomierne. Drzewostany ze znaczącym udziałem wiązów występują liczniej w północnej i zachodniej części kraju, natomiast na pozostałym obszarze spotyka się je jedynie sporadycznie. Wszystkie trzy gatunki wiązów występują przeważnie na terenach nizinnych (98,7%), w większości na siedlisku lasu świeżego i lasu wilgotnego (odpowiednio 35,9% i 30%) (Głaz 1986), z wyjątkiem wiązu górskiego, który swym zasięgiem obejmuje również regiel dolny (Ilmurzyński, Włoczewski 2003).

Zanik wiązów spowodowany jest rozpowszechnianiem się holenderskiej choroby wiązów (grafiozy), na którą w największym stopniu jest podatny wiąz polny (*Ulmus minor* Mill.) i górski (*Ulmus glabra* Huds.) (Mańka 1954; Przybył, Renn 2001). Sprawcą grafiozy jest grzyb *Ophiostoma ulmi* (Buisman), przenoszony przez ogłodki. Zmiany chorobowe objawiają się przedwczesnym zamieraniem liści i powstawaniem przebarwień drewna gałązek i gałęzi (Mańka 2005).

W Polsce spotyka się jeszcze sporadycznie bardzo stare wiązy. Są to drzewa znajdujące się w większości w zadrzewieniach parkowych, przydomowych i przydrożnych. Najstarszym i najgrubszym wiązem w Polsce jest wiąz szypułkowy, który osiągnął wiek 438 lat i obwód 957 cm (w 1994 r.). Rośnie on w Komorowie, w pobliżu Gubina, w województwie lubuskim (Pacyniak 2003).

Wśród wiązów górskich najstarszym drzewem jest 327-latek (w 1993 r.) o obwodzie 670 cm, znajdujący się w Porębie Wielkiej koło Limanowej (Pacyniak 2003).

W Europie, a szczególnie w Czechach i Niemczech, prowadzone są programy ochrony genowej rodzaju *Ulmus*. Czeskie projekty obejmują tworzenie plantacji nasiennych i archiwum klonów wiązu górskiego z miejscowych, wyselekcjonowanych pojedynczych drzew. Szczepienia wiązów są trudne, ale pozwalają na wyselekcjonowanie odpowiednich osobników, często odpornych na grafiozę. Na terenie Czech takimi obiektami są: LS Nové Hrady (2,7 ha), LS Janov (1,5 ha) i LS Litovel (2,53 ha) (Hynek et al. 2006). Natomiast niemiecki program zachowania zasobów genowych wiązów w Euro-

pie powołano po konferencji Narodów Zjednoczonych na temat Środowiska i Rozwoju, która odbyła się w 1992 r. w Rio de Janeiro. Program zakładał stworzenie bazy danych obejmującej archiwum klonów wiązów w skali europejskiej (9 państw) i wyselekcjonowanie klonów odpornych na grafiozę. Program pozwala na wprowadzenie jednolitych zasad klasyfikacji drzew wiązów i przyczynia się do ochrony i rozpowszechnienia się rodzaju *Ulmus* w Europie (Franke 1998).

3. Cel

Celem pracy jest określenie przeżywalności i wzrostu klonów wiązu górskiego w archiwum klonów w Nadleśnictwie Bielsk.

4. Materiały i metody

Archiwum klonów wiązu górskiego

Zgodnie z regionalizacją przyrodniczo-leśną Nadleśnictwo Bielsk znajduje się prawie w całości w IV Krainie Mazowiecko-Podlaskiej, jedynie najbardziej wysunięte na północ tereny położone w gminie Zabłudów (teren leśnictwa Pawły) należą do II Krainy Mazursko-Podlaskiej. Większość terenu nadleśnictwa leżącego w IV krainie zaliczono do 5 Dzielnicy Niziny Podlaskiej i Wysoczyzny Siedleckiej, mezoregionu „c” Wysoczyzny Bielskiej (Trampler et al. 1986). Średnia roczna temperatura powietrza wynosi 6,8°C, wahając się od –35,4°C do 35,5°C, a średnie roczne opady 593 mm (Górniak 2000).

Powierzchnia archiwum znajduje się na terenie leśnictwa Hołody, w oddziale 264j, w obrębie Bielsk. Obejmuje gleby porolne, na których według operatu urzędowania lasu występuje siedlisko lasu świeżego (Lśw) na glebach typu brunatnego właściwego, powstałych z piasków słabogliniastych i glin pylastych. Powierzchnia z przylegającym archiwum klonów topoli osiki jest ogrodzona siatką metalową 2-metrowej wysokości.

Plan rozmieszczenia klonów i szczepów opracował w 2009 r. Zakład Genetyki i Fizjologii Drzew Leśnych Instytutu Badawczego Leśnictwa w Sękocinie Starym. Archiwum klonów o powierzchni 3,98 ha zostało podzielone na cztery kwatery, na których rozmieszczono po 234 szczepy reprezentujące 46 klonów. Szczepy sadzono w więźbie 6×6 m.

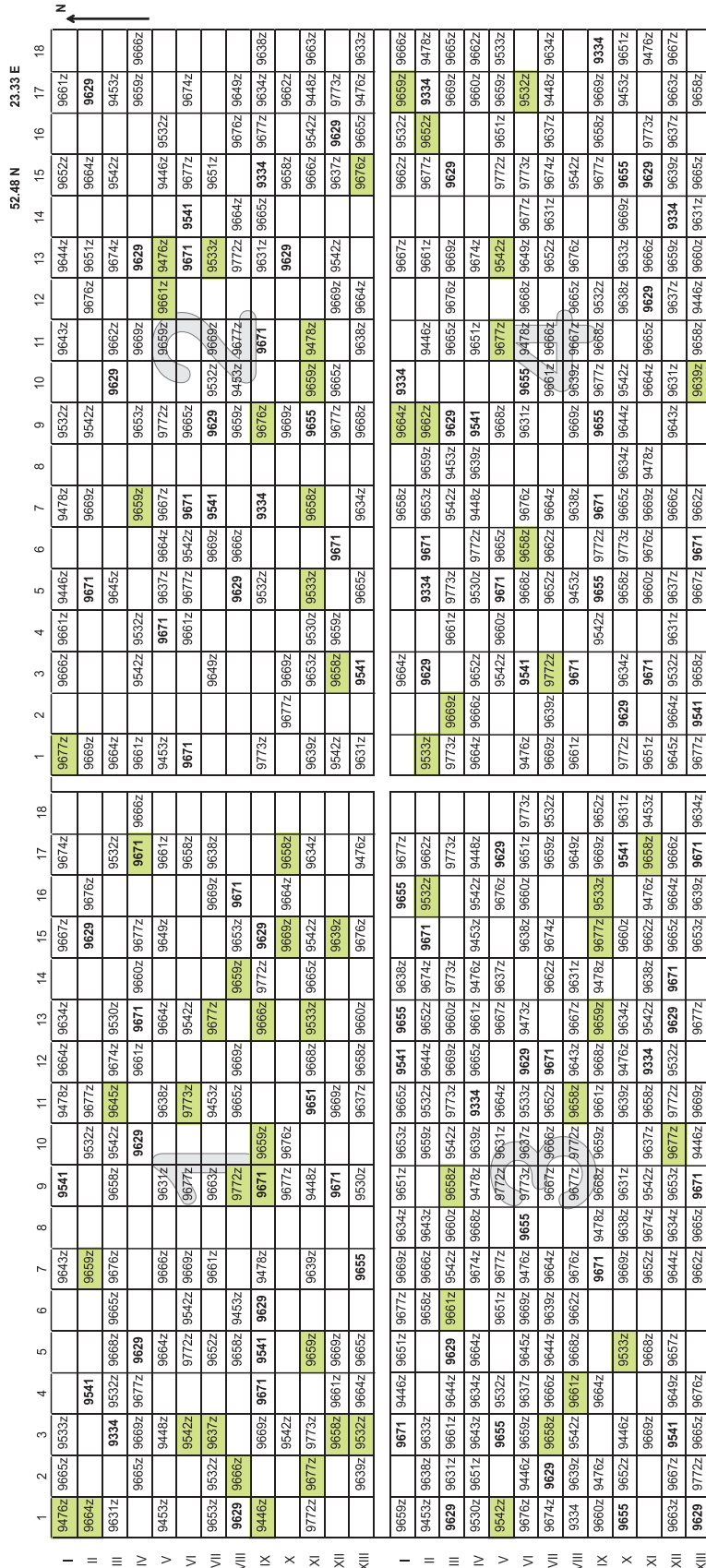
Zrazy (pędy) użyte do szczepień pozyskano z 46 wiązów, w tym z 6 drzew matecznych i 40 drzew zachowawczych, rosnących w Nadleśnictwie Czerwony Dwór i w Nadleśnictwie Gołdap. Dane dotyczące drzew matecznych i zachowawczych zostały zaczerpnięte z „Rejestru bazy nasiennej w Polsce” (tab. 1).

Tabela 1. Charakterystyka wiązu górskiego *Ulmus glabra* (Huds.) z Puszczy Boreckiej i Rominckiej wykorzystanego w 2009 r. do założenia archiwum klonów w oddziale 264j Nadleśnictwa BielskTable 1. Characterization of the *Ulmus glabra* (Huds.) trees from the Borecka Primeval Forest and Romincka Primeval Forest used in 2009 to establish the clone archive in the compartment 264j of the Bielsk Forest District

Lp. No.	Nadleśnictwo Forest District	Oddział Compartment	Typ siedliska Habitat type*	Nr drzewa wg IBL Tree No. acc. IBL	Rok uznania Date of tree selection	Wiek pierśnicowy Age on DBH	Wysokość Height (m)	Pierśnica DBH (cm)
1	Czerwony Dwór	205d	Lśw	9334	2002	80	27,7	71,1
2	Gołdap	90f	Lśw	9363	2002	40	22	51
3	Gołdap	162i	Lw	9541	2003	67	25	45
4	Czerwony Dwór	197t	Lśw	9629	2004	125	28,5	64,4
5	Czerwony Dwór	272d	Lśw	9655	2004	92	27	48,4
6	Gołdap	99b	Lśw	9671	2004	74	26	57
7	Gołdap	214l	Lśw	9446z	2003	120	32,8	93,3
8	Gołdap	214l	Lśw	9448z	2003	120	29,3	47,6
9	Gołdap	214l	Lśw	9453z	2003	120	32	81,9
10	Gołdap	150a	Lśw	9473z	2003	100	25,8	43,8
11	Gołdap	207c	Lśw	9476z	2003	100	31,7	52,3
12	Gołdap	207c	Lśw	9478z	2003	100	28,5	52
13	Gołdap	392h	Lśw	9530z	2003	25	24	44
14	Gołdap	378a	Lśw	9532z	2003	58	29	49
15	Gołdap	378a	Lśw	9533z	2003	58	30	66
16	Gołdap	102a	Lśw	9542z	2003	47	26	71
17	Czerwony Dwór	211b	Lśw	9631z	2004	110	29	60,1
18	Czerwony Dwór	211b	Lśw	9633z	2004	110	31	59,1
19	Czerwony Dwór	211b	Lśw	9634z	2004	110	28	54
20	Czerwony Dwór	204g	Lśw	9637z	2004	92	27	86
21	Czerwony Dwór	205d	Lśw	9638z	2004	72	23	48,8
22	Czerwony Dwór	205d	Lśw	9639z	2004	72	28,5	56,7
23	Czerwony Dwór	217g	LMb	9643z	2004	96	27,5	71
24	Czerwony Dwór	195g	Lśw	9644z	2004	47	24,5	60
25	Czerwony Dwór	196dx	Lśw	9645z	2004	57	26,5	73,1
26	Czerwony Dwór	274i	LMśw	9649z	2004	81	25,5	47
27	Czerwony Dwór	272d	Lśw	9651z	2004	92	27,5	50,9
28	Czerwony Dwór	272d	Lśw	9652z	2004	92	27,5	48,6
29	Czerwony Dwór	272d	Lśw	9653z	2004	92	26	45,9
30	Gołdap	272f	Lśw	9658z	2004	51	23,5	41,7
31	Gołdap	78b	Lśw	9659z	2004	63	25,5	47,2
32	Gołdap	27b	Lśw	9660z	2004	54	26	47,3
33	Gołdap	27b	Lśw	9661z	2004	179	27,5	47,4
34	Gołdap	27b	Lśw	9662z	2004	54	31	67,2
35	Gołdap	27b	Lśw	9663z	2004	54	25,5	42
36	Gołdap	27b	Lśw	9664z	2004	186	31	65,9
37	Gołdap	27b	Lśw	9665z	2004	54	25	46,2
38	Gołdap	83b	Lśw	9666z	2004	51	26	46,9
39	Gołdap	83b	Lśw	9667z	2004	51	26,5	41
40	Gołdap	44h	Lśw	9668z	2004	77	25,5	44,4
41	Gołdap	45a	Lśw	9669z	2004	64	25	43,6
42	Gołdap	282g	Lw	9674z	2004	67	24	48,5
43	Gołdap	282g	Lw	9676z	2004	67	23,5	42,8
44	Gołdap	282h	Lśw	9677z	2004	82	27	68,1
45	Gołdap	390f	Lśw	9772z	2005	84	28	43,2
46	Gołdap	390f	Lśw	9773z	2005	84	25,2	42

* Habitat type: Lśw – fresh broadleaved forest, LMśw – fresh mixed broadleaved forest, LMb – boggy mixed broadleaved forest, Lw – moist broadleaved forest

9334 – drzewo mateczne / plus tree, 9446z – drzewo zachowawcze / conservative tree

Rycina 1. Rozmieszczenie klonów wiąz górskiego *Ulmus glabra* (Huds.) w archiwum klonów w oddz. 264j Nadleśnictwa Bielsk na dzień 10 października 2010 roku: 9541 – klon drzewa matecznego, 9476z – klon drzewa zachowawczego

Figure 1. Distribution of the *Ulmus glabra* (Huds.) clones in the clone archive in compartment 264j of the Bielsk Forest District on 10 October 2010: 9541 – plus tree clone, 9476z – conservative tree clone

■ – wypad / graft fail out □ – brak szczepu / no graft

Tabela 2. Brakujące szczepy wiązu górskiego *Ulmus glabra* (Huds.) w archiwum klonów w oddz. 264j Nadleśnictwa Bielsk, jesień 2010 r.

Table 2. Missing of the *Ulmus glabra* (Huds.) grafts in the clone archive in compartment 264j of the Bielsk Forest District, autumn 2010

Lp. No.	Nr klonu Clone No.	Brakujące szczepy / Missing grafts		
		wypadki graft fall aut	nieposadzone no planted	razem sum
1	9334	0	9	9
2	9363	0	20	20
3	9541	0	0	0
4	9629	1	1	2
5	9655	0	7	7
6	9671	2	0	2
7	9446z	1	11	12
8	9448z	0	14	14
9	9453z	0	0	0
10	9473z	0	19	19
11	9476z	3	9	12
12	9478z	1	10	11
13	9530z	0	16	16
14	9532z	2	0	2
15	9533z	5	4	9
16	9542z	4	0	4
17	9631z	0	6	6
18	9633z	0	17	17
19	9634z	0	8	8
20	9637z	1	7	8
21	9638z	1	9	10
22	9639z	2	6	8
23	9643z	0	14	14
24	9644z	0	13	13
25	9645z	1	16	17
26	9649z	0	14	14
27	9651z	0	8	8
28	9652z	1	9	10
29	9653z	0	12	12
30	9658z	9	6	15
31	9659z	8	1	9
32	9660z	0	10	10
33	9661z	3	0	3
34	9662z	1	8	9
35	9663z	0	16	16
36	9664z	2	0	2
37	9665z	0	0	0
38	9666z	3	0	3
39	9667z	0	10	10
40	9668z	0	8	8
41	9669z	2	0	2
42	9674z	0	8	8
43	9676z	2	0	2
44	9677z	5	0	5
45	9772z	3	5	8
46	9773z	1	6	7
Razem / Total		64	337	401

9334 – klon drzewa matecznego / plus tree clone

9446z – klon drzewa zachowawczego / conservative tree clone

Szczepienia zostały wykonane wiosną 2006 r. i 2008 r. w leśnictwie selekcyjno-szkółkarskim Kołaki Wietrzychowo w Nadleśnictwie Łomża.

Archiwum klonów (szer. geogr. 52,48 N i dł. geogr. 23,33 E) zostało założone w maju 2009 r. w ramach programu „Leśne archiwum klonów drzew i innej roślinności leśnej dla Polski północno-wschodniej”, który wprowadzono do realizacji w 2007 r. na mocy Zarządzenia Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych (DGLP 2007).

Na zaplanowane 936 szczepów wysadzono 599, z których do października 2010 r. przeżyło 535 (ryc. 1). Obecnie w archiwum brakuje 401 szczepów, które należy niezwłocznie uzupełnić (tab. 2).

Metody pomiaru

Przy pomiarze i opisie szczepów uwzględniono następujące cechy:

- wysokość całkowitą w cm, z dokładnością do 1 cm,
- grubość szyi korzeniowej (nad miejscem szczepienia) w mm, z dokładnością do 1 mm,

- pokrój korony – ocena szacunkowa wg skali:

- 4 – korona o pokroju cylindrycznym; z krótkimi pędami bocznymi, umieszczonymi symetrycznie wokół osi strzałki,

- 3 – korona o pokroju kulistym; pędy boczne długie tworzące kulisty zarys,

- 2 – korona o pokroju widlastym,

- 1 – forma wielopędowa, bez wyraźnego przewodnika.

- przeżywalność – ocena szacunkowa wg skali:

- 1 – drzewo w pełni zdrowe niewykazujące żadnych uszkodzeń,

- 0 – drzewo zmarłe (uschnięte).

Analizy statystyczne

Dla wszystkich cech (przeżywalność, wysokość szczepów, grubość szyi korzeniowej, pokrój korony, jakość hodowlana) względem klonów, kwater, pochodzenia (Czerwony Dwór, Gołdap) oraz pochodzenia zrazów użytych do szczepień (drzewo mateczne, drzewo zachowawcze) została wykonana jednoczynnikowa analiza wariancji.

Wyznaczono również rozkład normalny i krzywą regresji liniowej dla wysokości szczepów i ich grubości szyi korzeniowej.

Obliczenia zostały wykonane w programie „STATISTICA 8-StatSoft”.

5. Wyniki badań

Przeżywalność klonów

Prace terenowe w archiwum klonów prowadzono w październiku 2010 r.

Wiąz górski szczepiono dwukrotnie. W 2006 r. do szczepień wybrano 8 drzew, w tym jedno drzewo mateczne (9671) i 7 drzew zachowawczych (9532z, 9533z, 9542z, 9658z, 9659z, 9667z, 9669z), z których na dzień 30.11.2008 r. przyjęło się 226 szczepów. Drugie szczepienie wykonano wiosną 2008 r., do którego wybrano 45 drzew, w tym 5 drzew matecznych (9629, 9541, 9671, 9334, 9363) i 41 drzew zachowawczych (9446z, 9448z, 9453z, 9473z, 9476z, 9478z, 9530z, 9532z, 9542z,

9631z, 9634z, 9637z, 9638z, 9639z, 9643z, 9644z, 9645z, 9649z, 9651z, 9652z, 9653z, 9655, 9658z, 9659z, 9660z, 9661z, 9662z, 9663z, 9664z, 9665z, 9666z, 9667z, 9668z, 9669z, 9674z, 9676z, 9677z, 9772z, 9773z), z których na dzień 24.04.2009 r. przyjęło się 476 szczepów przy udatności szczepień 27%.

Przeżywalność szczepów w pierwszym roku po wysadzeniu (2010 r.) w archiwum klonów wyniosła średnio 89%, w tym w poszczególnych klonach od 38% do 100%.

Jednoczynnikowa analiza wariancji względem klonów, kwater, pochodzenia (Czerwony Dwór lub Gołdap), drzewa matecznego lub drzewa zachowawczego wykazała, że otrzymane wartości *p* są we wszystkich przypadkach wysoce istotne (tab. 3).

Tabela 3. Analiza wariancji wysokości, grubości szyi korzeniowej, pokroju koron, przeżywalności i jakości hodowlanej klonów wiązu górskiego *Ulmus glabra* (Huds.) w archiwum klonów w oddz. 264j Nadleśnictwa Bielsk

Table 3. An analysis of variance of the height, root collar diameter, shape of the crown, surviving and breeding values of the *Ulmus glabra* (Huds.) clones in the clone archive in compartment 264j the Bielsk Forest District

Zmienna Parametr	Pomiędzy grupami Between groups			W obrębie grup Within groups			<i>F</i>	<i>p</i>
	<i>SS</i>	<i>df</i>	<i>MS</i>	<i>SS</i>	<i>df</i>	<i>MS</i>		
Istotność różnic między klonami								
Significance of differences between the clones								
Wysokość / Height (m)	116579	44	2649,53	582405,9	490	1188,583	2,229151	0,000022*
Grubość szyi korzeniowej / Rott collar diameter (mm)	636,849	44	14,4738	4338,895	490	8,854888	1,634559	0,0077*
Pokrój korony / Shape of the crown	33,0218	44	0,7505	305,838	490	0,624159	1,202409	0,18135
Przeżywalność / Survival	9,102386	44	0,206872	48,05955	554	0,08675	2,384694	0,000003*
Istotność różnic między kwaterami								
Significance of differences between the seedbeds								
Wysokość / Height (m)	21297,33	3	7099,109	677688,0	531	1276,249	5,562481	0,000919*
Grubość szyi korzeniowej / Rott collar diameter (mm)	549,1411	3	183,0470	4426,603	531	8,336352	21,95769	0,000000*
Pokrój korony / Shape of the crown	5,872701	3	1,957567	332,9871	531	0,627094	3,121647	0,025650*
Przeżywalność / Survival	1,532236	3	0,510745	55,62970	595	0,093495	5,462791	0,001041*
Istotność różnic między pochodzeniami (Czerwony Dwór lub Gołdap)								
Significance of differences between the provenance (Czerwony Dwór Forest District or Gołdap Forest District)								
Wysokość / Height (m)	323,77	1	323,769	698661,5	533	1310,810	0,246999	0,619401
Grubość szyi korzeniowej / Rott collar diameter (mm)	34,86296	1	34,86296	4940,881	533	9,269945	3,760859	0,052993
Pokrój korony / Shape of the crown	0,506871	1	0,506871	338,3529	533	0,634809	0,798463	0,371957
Przeżywalność / Survival	1,023598	1	1,023598	56,13834	597	0,094034	10,88540	0,001027*
Jakość hodowlana / Breeding value	0,398345	1	0,398345	2,791455	43	0,064918	6,136164	0,017253*
Istotność różnic między klonami drzew matecznych i drzew zachowawczych								
Significance of differences between the plus trees clones and conservative trees clones								
Wysokość / Height (m)	392,7937	1	392,7937	698592,5	533	1310,680	0,299687	0,584308
Grubość szyi korzeniowej / Rott collar diameter (mm)	13,67272	1	13,67272	4962,071	533	9,309702	1,468652	0,226095
Pokrój korony / Shape of the crown	0,595607	1	0,595607	338,2642	533	0,634642	0,938493	0,333105
Przeżywalność / Survival	0,371177	1	0,371177	56,79076	597	0,095127	3,901917	0,048691*
Jakość hodowlana / Breeding value	0,026523	1	0,026523	3,163278	43	0,073565	0,360533	0,551362

Wysokość szczepów

Średnia wysokość klonów wiązu wyniosła 143,7 cm, wahając się w poszczególnych klonach od 99 do 186,6 cm (tab. 4).

Wysokość szczepów wiązu górskiego mieściła się w granicach od 39 do 232 cm. Najniższy szczep znajdował się na IV kwaterze w klonie 9666z, zaś najwyższy na II kwaterze w klonie 9532z.

Rozkład normalny wysokości szczepów grupował je w 11 przedziałach. Względem wyznaczonej krzywej Gaussa zaobserwowano wyraźne jej przesunięcie w kierunku dodatnim (ryc. 2).

Jednoczynnikowa analiza wariancji wysokości szczepów względem klonów i kwater wykazała, że otrzymane wartości p są statystycznie wysoce istotne (tab. 3). Najślabszym wzrostem charakteryzowały się szczepy rosnące na kwaterze I, co było spowodowane

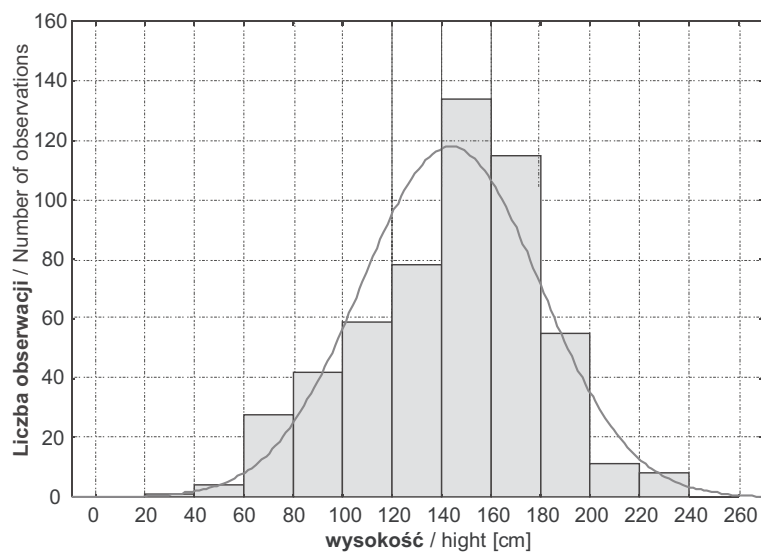
Tabela 4. Charakterystyka rozwoju klonów wiązu górskiego *Ulmus glabra* (Huds.) w archiwum klonów w oddz. 264j Nadleśnictwa Bielsk

Table 4. Characterization of development of the *Ulmus glabra* (Huds.) clones in the clone archive in compartment 264j of the Bielsk Forest District

Lp. No.	Nr klonu Clone No.	Wysokość Height (cm)	Grubość szyi korzeniowej Root collar diameter (mm)	Pokrój korony Shape of the crown	Przeżywalność Survival (%)	Jakość hodowlana (Ho) Breeding values
1	9334	152,2	14,5	3,7	100	0,33
2	9541	118,4	13	2,9	100	-0,26
3	9629	147,8	16	3,3	96	0,25
4	9655	152,5	14,6	2,6	100	-0,01
5	9671	154,9	16,2	3,2	92	0,25
6	9446z	150,5	14,9	3,8	89	0,29
7	9448z	125,5	14,1	3,2	100	-0,04
8	9453z	166,2	15,2	3,5	100	0,41
9	9473z	99	8,4	3	100	-0,71
10	9476z	126,4	14	3,3	73	-0,23
11	9478z	159,1	15,7	3,3	90	0,26
12	9530z	99,1	11,9	3,5	100	-0,29
13	9532z	143,4	15,1	3,1	89	0,03
14	9533z	164	16,6	3,3	38	-0,08
15	9542z	155	15,5	3,2	88	0,17
16	9631z	128,3	15,6	2,8	100	-0,03
17	9633z	129,9	14,1	3	100	-0,07
18	9634z	140,1	15	3	100	0,07
19	9637z	157,4	15,8	3,3	92	0,27
20	9638z	131,8	14	3,6	91	0,05
21	9639z	121,3	14,8	3,1	86	-0,16
22	9643z	181,9	16,8	3,3	100	0,58
23	9644z	154	15,2	3,6	100	0,36
24	9645z	186,6	18	3,7	75	0,61
25	9649z	106,8	12,5	3	100	-0,35
26	9651z	141,7	16,7	3,3	100	0,3
27	9652z	151,5	15,7	3,2	91	0,18
28	9653z	162,5	14,6	3,5	100	0,34
29	9658z	132,5	13,2	3,2	59	-0,4
30	9659z	166,7	14,9	3,2	62	-0,02
31	9660z	130,7	15,7	2,7	100	-0,04
32	9661z	138,7	14,5	3,3	83	-0,03
33	9662z	131	14	2,7	92	-0,23
34	9663z	153,9	16,5	2,8	100	0,21
35	9664z	138,5	14,4	3,1	90	-0,05
36	9665z	147,6	14,7	3,1	100	0,12

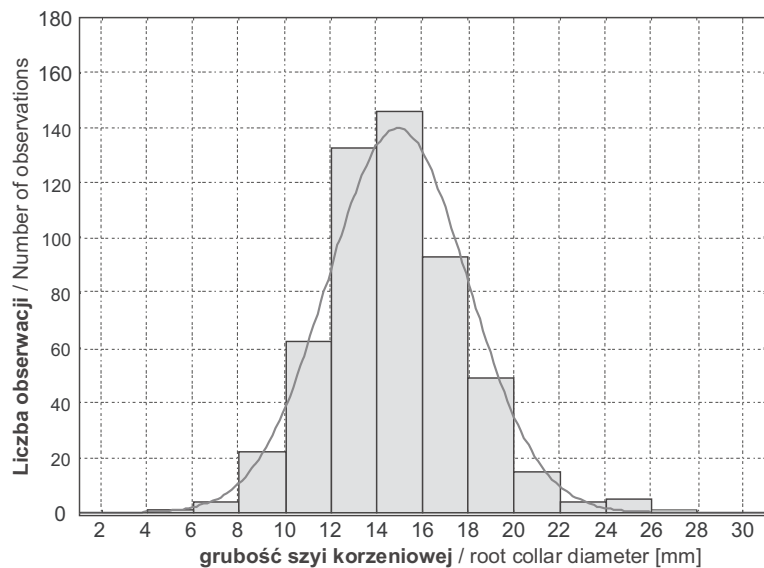
Lp. No.	Nr klonu Clone No.	Wysokość Height (cm)	Grubość szyi korzeniowej Root collar diameter (mm)	Pokrój korony Shape of the crown	Przeżywalność Survival (%)	Jakość hodowlana (Ho) Breeding values
37	9666z	120,6	12,7	2,9	82	-0,42
38	9667z	129,8	13,3	3	100	-0,13
39	9668z	150,1	14,9	3,3	100	0,21
40	9669z	142,3	15,8	3	94	0,09
41	9674z	131,3	14,7	3,5	100	0,14
42	9676z	156,4	15,3	3,2	88	0,16
43	9677z	158,9	15,4	3,3	82	0,17
44	9772z	141	13,9	3,2	80	-0,12
45	9773z	128,2	13,4	2,9	93	-0,23
Średnia / Average		143,7	14,9	3,2	89	0,04
SD		37,7	3,3	0,8	0,3	0,27

9334 – klon drzewa matecznego / plus tree clone, 9446z – klon drzewa zachowawczego / conservative tree clone

Rycina 2. Rozkład wysokości szczepów wiąz górskiego *Ulmus glabra* (Huds.)

Figure 2. Histograms of height distribution of the *Ulmus glabra* (Huds.) grafts

Rycina 3. Rozkład grubości szyi korzeniowej szczepów wiąz górskiego *Ulmus glabra* (Huds.)

Figure 3. Histograms of root collar diameter distribution of the *Ulmus glabra* (Huds.) grafts

okresowymi zastojami wód opadowych. Najlepsze warunki do wzrostu miały szczepy na kwaterze III, gdzie była najżyźniejsza gleba i uregulowana gospodarka wodna.

Wzrost szczepów w archiwum klonów nie zależał od pochodzenia drzew (Czerwony Dwór lub Gołdap).

Grubość szyi korzeniowej

Grubość szyi korzeniowej była mierzona z dokładnością do 1 mm. Średnia grubość na poziomie wszystkich klonów wyniosła 14,9 mm, wahając się od 8,4 do 18 mm (tab. 4).

U pojedynczych szczepów grubość mieściła się w granicach od 5 do 27 mm. Najcieńszy i najgrubszy szczep były zarazem najniższym i najwyższym (II kwatera – klon 9666z, IV kwatera – klon 9532z).

Rozkład grubości szyi korzeniowej szczepów grupował je w 12 przedziałach. Względem wyznaczonej krzywej Gaussa zaobserwowano jej przekroczenie w liczbie obserwacji wartości danej cechy w kierunku negatywnym (ryc. 3).

Otrzymane wartości p w analizie wariancji grubości szyi korzeniowej szczepów miały podobny rozkład jak w analizie wysokości. Względem klonów i kwater były

statystycznie wysoce istotne, zaś względem pochodzenia nie miały żadnego znaczenia (tab. 3).

Pomiędzy wysokością drzewek i ich grubością szyi korzeniowej zachodziła wysoce dodatnia korelacja (tab. 5). Potwierdziła to również krzywa regresji liniowej (ryc. 4).

Pokrój korony szczepu

Pokrój korony szczepu dotyczy ogólnego kształtu części nadziemnej drzewa (pnia i korony, w tym ułożenia gałęzi). Jest ona kształtowana przez warunki środowiska, a w szczególności przez dostęp światła, i odziedziczony zestaw genów.

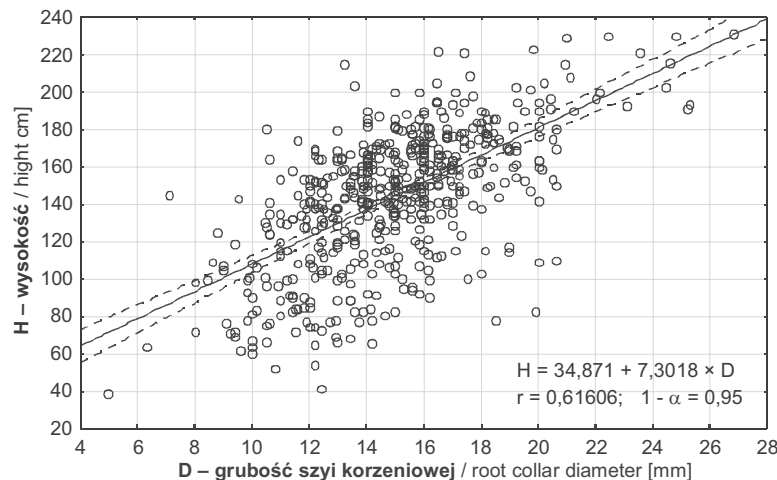
Średnia pokroju korony szczepów, według przyjętej 4-stopniowej skali ocen, wyniosła 3,2 (tab. 4), a u poszczególnych klonach wahała się od 2,6 do 3,8.

Jednoczynnikowa analiza wariancji pokroju koron szczepów wiazu górskiego względem klonów i pochodzenia (Czerwony Dwór lub Gołdap, drzewo mateczne lub drzewo zachowawcze) wykazała, że otrzymane wartości p nie są statystycznie istotne (tab. 3). Inaczej ukształtowały się natomiast wyniki analizy pokroju koron względem kwater, gdzie otrzymana wartość p miała znaczenie matematyczne. W obu przypadkach otrzy-

Tabela 5. Korelacja między pokrojem korony szczepu, wysokością i grubością szyi korzeniowej szczepów wiazu górskiego *Ulmus glabra* (Huds.)

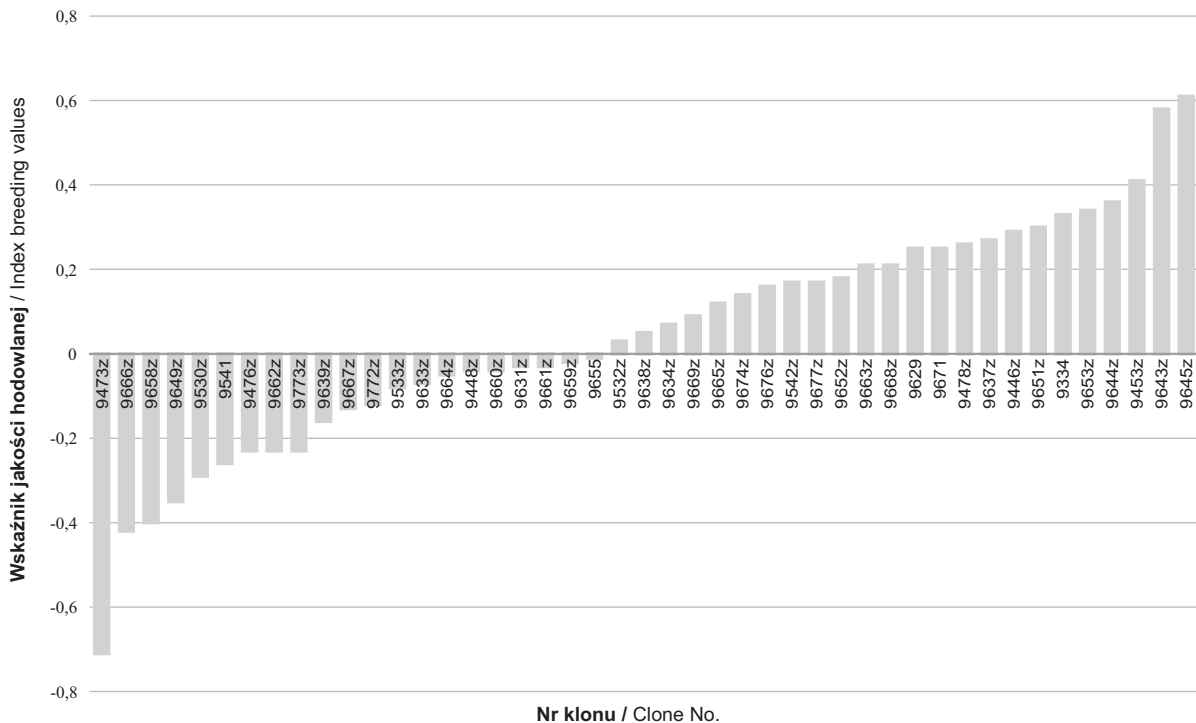
Table 5. Correlation between the shape of the crown, height and root collar diameter of the *Ulmus glabra* (Huds.) grafts

Cecha Parametr	Grubość szyi korzeniowej Root collar diameter (mm)	Wysokość Height (m)	Pokrój korony szczepu Shape of the crown
Grubość w szyi korzeniowej Root collar diameter	1	-	-
Wysokość Height	0,616063	1	-
Pokrój korony szczepu Shape of the crown	0,04208	0,231946	1

Rycina 4. Regresja wysokości drzew i ich grubości szyi korzeniowej szczepów wiazu górskiego *Ulmus glabra* (Huds.) z 95% przedziałem ufności

Figure 4. Regression of the tree height and root collar diameter of the *Ulmus glabra* (Huds.) grafts with 95% confidence interval

Rycina 5. Jakość hodowlana klonów wiązu górskiego *Ulmus glabra* (Huds.) w archiwum klonów w Nadleśnictwie Bielsk
Figure 5. Breeding values of the *Ulmus glabra* (Huds.) clones in the clone archive in the Bielsk Forest District

mane wyniki wskazały, że na kształt szczepów nie miało wpływu ich pochodzenie, lecz siedlisko.

Pomiędzy pokrojem korony a wysokością i grubością szyi korzeniowej nie zaszła żadna korelacja. Otrzymane współczynniki korelacji były statystycznie nieistotne (tab. 5).

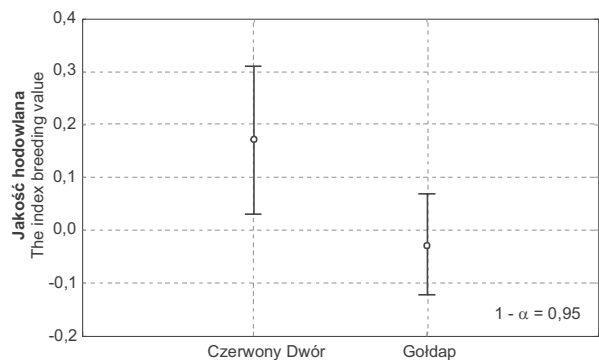
Jakość hodowlana klonów

Do oceny jakości hodowlanej klonów wiązu górskiego wykorzystano wskaźnik jakości hodowlanej (H_o), wyliczony na podstawie danych standaryzowanych z pomiaru czterech cech: wysokości, grubości szyi korzeniowej, pokroju koron i przeżywalności.

Średnie arytmetyczne i odchylenie standardowe dla poszczególnych cech pochodzenia wyliczone zostały na podstawie wszystkich pomiarów szczepów w badanych klonach. W kolejnym etapie średnie z pomiarów cech poszczególnych klonów zestandaryzowano. Na ich podstawie wyliczono średni wskaźnik jakości hodowlanej dla każdego klonu.

Najwyższy wskaźnik jakości hodowlanej prezentują klony: 9645z (0,61), 9643z (0,58), 9453z (0,41), 9644z (0,36), zaś najniższy klony: 9473z (-0,71), 9666z (-0,42), 9658z (-0,4) (tab. 4, ryc. 5).

Analizując jakość hodowlaną klonów względem nadleśnictw z których pochodziły drzewa mateczne i zachowawcze, otrzymana wartość p ma charakter sta-

Rycina 6. Istotność różnic jakości hodowlanej między nadleśnictwami, z których pochodziły drzewa mateczne i zachowawcze

Figure 6. Significance of differences of the breeding values between Forest District, of which provenance the plus trees and conservative trees.

tystycznie istotny, zaś względem drzew matecznych lub zachowawczych otrzymany wynik nie ma znaczenia matematycznego (tab. 3, ryc. 6).

Podsumowując otrzymane wyniki analizy jakości hodowlanej klonów, można stwierdzić, że wpływ na nią ma obszar naturalnego pochodzenia drzew użytych do szczepień.

6. Podsumowanie i dyskusja

Prezentowana praca miała na celu przedstawienie rozwoju szczepów wiązu górskiego pochodzącego od 45 drzew (5 drzew matecznych i 40 drzew zachowawczych) w archiwum klonów w oddziale 264j Nadleśnictwa Bielsk.

W pracy wzięto pod uwagę wysokość drzew, grubość szyi korzeniowej, pokrój, przeżywalność. Są to cechy ważne z punktu widzenia hodowli lasu. Badanie 2 i 4 letnich szczepów wykazało, że z 599 wysadzonych sadzonek przeżyło 535 szt., z czego 100% żywotności osiągnęło 21 klonów. Średnia wysokość drzewek wyniosła 143,7 cm, co w takim wieku pozwala na zaliczenie wiązu górskiego do gatunków szybko rosnących. Ze względu na wiek szczepów i ich wzrost do badań została wykorzystana grubość szyi korzeniowej, której średnia z pomiaru wszystkich szczepów wyniosła 14,9 mm.

Porównując wegetatywne potomstwo drzew matecznych i zachowawczych wiązu górskiego w archiwum klonów w Nadleśnictwie Bielsk z potomstwem „in vitro” wiązu polnego z obszaru „Polna” w Czechach, zaobserwowano podobny wzrost. Szczepy z Nadleśnictwa Bielsk rok po wysadzeniu osiągnęły średnią wysokość 143,7 cm i grubość szyi korzeniowej 14,9 mm, a drzewa „in vitro” wiązu polnego odpowiednio 135,6 cm i 15 mm (Dostal et al. 2010).

Podsumowując działania ochronne na rzecz drzew leśnych, np. takich jak wiąz górski, możemy stwierdzić, że najważniejszym celem zakładania archiwum klonów jest zachowanie zasobów genowych najokazalszych drzew. Takie działania pomogą trwale zachować rodzime populacje wymierających gatunków drzew przystosowanych do warunków Polski północno-wschodniej.

7. Wnioski

Niezwłocznie należy uzupełnić 401 brakujących szczepów w celu uzyskania pełnego obsadzenia archiwum klonów.

W archiwum należy prowadzić dalsze badania celem wybrania klonów o najlepszych cechach jakościowych i ilościowych, i tylko takie pozostawić w archiwum.

Drzewa mateczne i zachowawcze, których potomstwo prezentuje niską wartość genetyczno-hodowlaną, powinny zostać wykreślone z „Rejestru bazy nasiennej w Polsce”.

Literatura

- Dostal J., Novotny P., Cvrckova H. 2010. Rust a vyvoj pestku in vitro jilmu habrolisteho (*Ulmus minor*) na demonstracni ploše “Polna” ve srovnani se sazenicemi generativniho puvodu. *Zpravy Lesnickeho Vyzkumu*, 2: 115–120.
- Franke A. 1998. ULMEN – Generhaltung in Europa. *AFZ Wald*, 5: 232–233.
- Głaz J. 1986. Wiąz w Lasach Państwowych. *Sylvan*, 1: 23–33.
- Górnjak A. 2000. Klimat województwa podlaskiego. Białystok, IMGW.
- Hynek V., Malá J., Burianek V. 1996. Možnosti slechtění rodu *Ulmus* v České Republice. *Lesnická Práce*, 75(4): 119–121.
- Ilmurzyński E., Włoczewski T. 2003. Hodowla lasu. Warszawa, PWRiL.
- Jaworski A. 1995. Charakterystyka hodowlana drzew leśnych. Kraków, Gutenberg. ISBN 8386310030.
- Karczmarszuk R. 2002. Nasze wiązy. *Wszechświat*, 103, 4/6: 151–152.
- Korczyk A.F., Matras J. 2006. Program zakładania i prowadzenia Archiwum klonów drzew leśnych Polski północno-wschodniej. Warszawa, Dokumentacja Instytutu Badawczego Leśnictwa. Maszynopis.
- Mańka K. 1954. Dalsze badania nad przebiegiem holenderskiej choroby wiązów na terenie m. Poznania w latach 1946–1953. *Acta Societatis Botanicorum Poloniae*, 23: 783–805.
- Mańka K. 2005. Fitopatologia leśna. Warszawa, PWRiL. ISBN 83-09-01793-6.
- Mayer H. 1977. Waldbau auf soziologisch-ökologischer Grundlage. Stuttgart-New York, Gustav Fischer Verlag.
- Pacyniak C. 2003. Wiek i wymiary sędziwych wiązów (*Ulmus L.*) w Polsce. *Prace z Zakresu Nauk Leśnych*, 94: 83–91.
- Przybył K., Renn K. 2001. Holenderska choroba wiązów. *Las Polski*, 7: 20–21.
- Siemaszko W. 1935. Naczyniowa choroba wiązów w Polsce. *Roczniki Nauk Ogrodniczych*, 2: 163 – 173.
- Trampler T., Dmyterko E., Girzda A. 1986. Przyrodniczo-leśna regionalizacja Polski. *Prace Instytutu Badawczego Leśnictwa*, Seria B, 5: 51–62.

Materiały źródłowe

DGLP 2007. Zarządzenie nr 50 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych. Leśne archiwum klonów drzew i innej roślinności leśnej dla Polski północno-wschodniej ZG-7130-1/25/07. Warszawa, Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych.